

A minimális szókincs kérdéséhez

1.1. Az összehasonlító, főleg pedig az általános nyelvészeti tanulmányok egyre nagyobb figyelmet szentelnek a szókincs mennyiségére vonatkozó kutatásoknak. Mivel az idegen nyelvek oktatásában az utóbbi évtizedek egyik legjellemzőbb törekvése a beszédkészség fejlesztése, nyilvánvaló tehát, hogy a szókincsminimum (avagy: minimális szókincs) tudományos elemzése már eddig is értékes segítséget nyújtott a nyelvoktatás eredményességét fokozni kívánó elméleti és gyakorlati vizsgálatok során.

A modern nyelvek szóállományát hihetetlen mértékben megnövelte a technikának s az egyre sokrétűbbé váló civilizációnak a fejlődése. S az idegen nyelvet tanulók — iskolásgyerekek, de különösen a felnőttek — azt a szómenynyiséget szeretnék elsajátítani, amely a feltétlenül szükséges nyelvtani ismeretekkel párhuzamosan lehetőleg gyorsan biztosítja számukra a választott idegen nyelv szövegeinek olvasás és hallás útján történő biztos megértését, gondolataiknak szóban és írásban való pontos kifejezését. „Les adultes veulent être immédiatement récompensés de leurs efforts: le matériel d'enseignement doit donc être pratique, d'une utilité immédiate”¹

A jól, gondosan kiválógatott szó- és kifejezésanyagot tanár és tanuló egyaránt nemcsak igényli, hanem a modern nyelvtanítás sikeréhez elengedhetetlennek tartja. Nyilvánvaló, hogy a „hogyan?” kérdésre csak a „mit?” függvényeként, azzal dialektikus összefüggésben adhatunk és kaphatunk választ. A szókincslet mennyiségi vizsgálatának céljai, elvei, módszerei, szükségessége és a vizsgálatok elméleti és gyakorlati jelentősége a nyelvészet és a szakdidaktika problémáit új szempontokkal gazdagítja.

*

2.1. A kérdés történetét vizsgálva első helyen KOMENSKY Orbis pictus-ának arra a követelményére kell utalnunk, amely a szókincs növekedésének fokozatosságát tartja alapvetőnek. COMENIUS mintegy 8000 szót ad meg ahhoz, hogy a gyermek megismerje az őt körülvevő világot s a latin nyelv tanulásához szükséges ismeretekkel rendelkezzen. D. L. SCERBA akadémikus, a Moszkvában 1950-ben megjelent Szlovarj-minimum előszavában ezt a szómenynyiséget túlzottnak ítéli, különös tekintettel a speciális kifejezések magas számára, amelyeknek ismerete még a tanuló anyanyelvén sem feltétlenül szükséges.

2.2. LEIBNIZ és CONDILLAC útmutatásai nyomán DE L'ÉPÉE abbé (l'Institution des sourds-muets, 1776) a szókincsnek egy olyan leegyszerűsített formáját kívánja körülhatárolni, amelyben csak azok a szavak szerepeljenek, amelyekre valóban szükségünk van: „ceux qui se retrouvent, plus ou moins

¹ L'emploi des langues vernaculaires dans l'enseignement. Paris 1953. (UNESCO: Etudes et documents d'éducation.) 16.

dans la conversation et dans la lecture”, ezzel egyben megszabadulva a felesleges szavak és kifejezések ballasztjától.

2.3. A német J. W. KÄDING „Häufigkeitwörterbuch der deutschen Sprache” (Steglitz bei Berlin, 1897) c. munkáját ma már elavultnak tartjuk ugyan, szerzője a gyorsírás ésszerűsítése érdekében készítette s szempontjai nyilván nem alkalmazhatók az idegen nyelvek tanításában, de feltétlenül számolni kell vele, mint az ún. minimum- (vagy: gyakorisági) szótárak első megjelenési formájával. Ennek a műnek valamelyest modernizált formája a B. Q. MORGAN-féle „A German Frequency Word-book” (New York, 1928) s ugyanitt említendő, mind tárgya, mind pedig megjelenési időpontja miatt BAKONYI Hugó munkája: „Die gebräuchlichsten Wörter der deutschen Sprache für den Fremdsprachenunterricht stufenmässig zusammengestellt” (München, 1934), valamint TETAMANTI Béla munkája: A legszükségesebb német szavak és fordulatok. Szeged, 1941.

2.4. Az angol nyelv szómennyiségét, az annak alsó határát vizsgáló kiadványok közül az alantiak a legjelentősebbek: ELDRIDGE, R. C.: 6000 Common English Words. Buffalo, 1911; THORNDIKE, E. L.: The Teacher's Word Book. New York, 1921; CONDON: Statistics of Vocabulary. Science, 1928; PALMER—FAWCETT—WEST: Interim Report on Vocabulary Selection for the teaching of English as a Foreign Language. London, 1936; WEST—ENDICOTT: The New Method English Dictionary explaining the meaning of 24 000 items within a vocabulary of 1490 words. Paris, 1941; LORGE: The Semantic Count of the 570 Commonest English Words, New York, 1949; WEST: General Service List of English Words With Semantic Frequencies. London, 1953; BURROUGHS: A study of vocabulary of young children. Birmingham, 1957.

2.5. A francia gyakorisági (-alap-) szójegyzékek időrendi felsorolásában az első helyre HENMON szótára kerüljön: A French Word Book Based on a Count of 40 000 running Words. Madison, 1924. PRESCOTTnak Le Vocabulaire des enfants et des manuels de lecture (Genève, 1929) c. művére támaszkodik VANDER BEKE munkája: French Word Book. New York, 1935, valamint ARISTIZABAL: Détermination expérimentale du vocabulaire écrit pour servir de base à l'enseignement de l'orthographe à l'école primaire. Louvain, 1938. Év nélkül jelenik meg Neuchâtelben DOTRENS és MASSARENTI Vocabulaire fondamental du français c. szógyűjteménye, melyhez elvi alapvetést R. DOTRENS 1946-ban ad a „La pédagogie expérimentale et l'enseignement de la langue maternelle” c. kiadványában. 1954-ben több kötet jelenik meg a „français élémentaire”-t előkészítendő: GUIRAUD: Caractères statistiques du Vocabulaire. Paris, 1954; VERLÉE: Basis-woordenboek voor de Franse Taal. Antwerpen—Amsterdam, 1954 s végül maga a különösen értékes L'élaboration du français élémentaire, Paris, 1956, melynek szerzői: G. GOUGENHEIM, R. MICHÉA, P. RIVENC és A. SAUVAGEOT. A „français élémentaire” újabb „français fondamental” néven szerepel. Elkészült az I. és II. fokozat, további szakszójegyzékek sajtó alatt.

2.6. Orosz minimum-szótárt jelentet meg JOSSELSON: Russian Word Count. Detroit, 1953, — majd egy munkaközösség tíz évi munkájának eredményeként — Otto HERMENAU: Wortschatzminimum für den Russischunterricht. Berlin, 1960.

A spanyol nyelvben végzett ez irányú kutatásokról ad számot BUCHANAN: A Graded Spanish Word Book, Toronto, 1927, később: Hoz: Vocabulario usual, comun y fundamental. Madrid, 1952-c. munkája. Holland

vizsgálatokról DE LA COURT műve tanúskodik: De meest voorkommende woorden en woordcombinaties in het Nederlands. Batavia, 1937.

A több nyelvű minimum-szótárak között szerepel a már idézett SC SERBA—RAHMANOV: Szlovarj-minimum. Moszkva, 1950 (angol, német és francia szavak orosz fordítással) s legújabbban a RAHMANOV szerkesztette Szlovarj najbolje upotrebiteljnih szlov (A leghasználatosabb szavak szótára). Moszkva, 1960; valamint EATON munkája: Semantic frequency list for english, french, german and spanish. Chicago, 1940. Készül a c s e h nyelv gyakorisági szótára, a prágai V ýzkumny ustav pedagogický (Pedagógiai kutatóintézet) munkatársainak — JELINEK—BEČKA—TEŠITELOVÁ — közreműködésével.² s hogy h a z a i szerzők idevonatkozó munkáit is idézzük, megemlítjük CSER János: A magyar gyermek szókincse, és TETTAMANTI Béla: A szókincs szerepe a nyelvtanításban c. tanulmányait.

2.7. A fentieket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az utóbbi évtizedekben jelentős munkák sorozata látott napvilágot, összegyűjtve és kiválogatva egy-egy nyelv legfontosabb szavait. (Erről részletesebben még: BONGERS: The History and Principles of Vocabulary Control, Woerden, 1947).

3.1. Mielőtt felfogásuk, tartalmuk és szempontjaik ismertetését, ill. bírálatát adnók, feltétlenül megvizsgálandó, hogy a szógyűjtemények és szótárak szerzői milyen elvek alapján kívánják megvalósítani különféle pedagógiai-tudományos-nyelvészeti célkitűzéseiket. Módszereiket nyilván céljaik szabják meg.

3.2. DOTRENS pl. az anyanyelv helyesírásának megtanítását akarja megkönnyíteni az általa „vocabulaire fondamentale”-nak nevezett szójegyzék segítségével: „on doit établir une échelle d’orthographe d’usage — assurément un enseignement systématiquement gradué pour obtenir l’écriture correcte des mots dont l’emploi est le plus courant non pas à l’école mais dans la vie”.³ Az összeválogatott a l a p szavakból a nehézség emelkedő foka szerint szövegeket kell összeállítani, amelyeket — a francia és svájci iskolákban közismerten igen magas óraszámú — tollbamondás (dictée)-órákon lehet gyakoroltatni.

3.3. A szókincsnek az idegen nyelvtanítás céljait szolgáló fokozatos elrendezését a hazai szerzők közül ARATÓ István hangsúlyozza először,⁴ érdekes feladatként jelölve meg a szókincs határozott megállapítását és egyes osztályokra való fokozatos szétosztását. BABOSS R. ERNŐ: „A szó-készlet kérdése az idegen nyelvek tanításában”⁵ szintén a megvalósítandó feladatok közt látja a minimum-szótárak elkészítését, ezeknek kell a társalgáshoz szükséges produktív szókincset tartalmazniuk. A szókincsminimum pedagógiai-didaktikai szempontjait hangsúlyozza KASZAB ANDOR is, „A szókincs tanításának módszerei az általános iskolában” c. cikkében.⁶ „Tanterv és tankönyvek közé még be kell iktatni egy közbeeső állomást, az ún. szókincs programjegyzék elkészítését, ha a tankönyvek szömmennyiségét és főleg minő-

² FRIED, VILÉM: O numerickém určování slovní zásoby. Cizy jazyky ve škole 1957, 145—156.

³ R. DOTRENS, i. m. 3.

⁴ ARATÓ ISTVÁN: Élő nyelvek szaktermei és korszerű oktatásuk. (Különlenyomat a kőszegi gimn. 1936/37. évi értesítőjéből.) 13.

⁵ Köznevelés, 1952, 243—245.

⁶ Köznevelés, 1953, 338—340.

ségét biztosítani akarjuk” — írja SZOBOSZLAI MIKLÓS „A szókincestervezés problémái” c. cikkében.⁷

Az idegen nyelvek oktatásának módszertani kérdéseivel foglalkozó külföldi szerzők is nagyrészt egyetértenek abban, hogy az oktatás alaptényezője a mondatok formájában realizálódó beszéd („The unit of language is not the word but the sentence and words taken out of their natural surroundings are dead things”),⁸ ennek tanítását azonban csak a megfontoltan kiválógatott szókincesjegyzékre alapozhatjuk. „Die sorgfältige, nach thematisch-erzieherischen, pädagogischen, linguistischen und fachmethodischen Kriterien getroffene Auslese des Wortminimums ist einer der Faktoren, der einen guten, erfolgreichen Unterricht verbürgt”. (Lásd NIKOLAJEW: Die Konferenz der Fremdsprachenmethodiker im Deutschen Pädagogischen Zentralinstitut.)⁹

A Moszkvában 1950-ben megjelent Szlovarj-minimum előszavában D. L. SCSEBBA akadémikus ítéli el azt a körülményt, hogy a régebben megjelent nyelvkönyvek nem előzetesen átgondolt szójegyzékek alapján készültek, holott «успешное же овладение языком в большей степени зависит от того, какие именно слова будут усваиваться учащимися.»¹⁰ s a kiválógatás szempontját a szókinces csökkentésével, minimum-szótárak készítésével kapcsolja össze: «проблема отбора слов приобретает все большее значение в связи со стремлением максимально сократить сроки обучения языку и сообщить учащимся необходимый минимум знания и навыков. Создается целый ряд словарей-минимумов.»¹¹

3.4. Az iskolai nyelvkönyvek szókincsanyagának megtervezése sokoldalú legyen; egyrészt a mindennapi élet kifejezéseit, másrészt pedig az irodalmi alkotások és a művelt rétegek nyelvének megértését kell előmozdítania dr. A. BOHLEN szerint (... „die Schule beabsichtigt diejenige Sprache zu lehren, die auch von den gebildeten Schichten gesprochen und im Schrifttum angewandt wird”).¹²

3.5. A középiskolai nyelvoktatás idevonatkozó szempontjaira utalva — különös tekintettel a dolgozók iskoláira, az egyetemek és más intézmények esti tanfolyamaira — hadd említsem meg, hogy hazánkban mind ez ideig, sajnálatos módon, még nem tisztázták a felnőtt idegen nyelvi oktatásának sajátos igényeit és módszereit (egy anket tanulmányt foglalja össze SIMON Józsefné cikke: A dolgozók idegen nyelvi oktatása (A TIT 1960. április 28—29. konferenciájáról).¹³

Az egyre inkább bővülő és gazdagodó külföldi szakirodalom azonban nagy figyelmet szentel a kapitalista országokban oly erőteljesen hangsúlyozott gazdaságosság és hatékonyság (‘efficacité’) követelményének. Mind a bevándorlók — Ausztrália, Brazília, Kanada, Izrael, USA stb. — (erről bővebben: L’enseignement des langues vivantes aux immigrants adultes,¹⁴) mind pedig a bennszülött lakosság nyelvtanulását nagyrészt a gazdasági-társadalmi érvényesülés motorja fűti. Az UNESCO pl. külön bizottságot alakított a

⁷ Pedagógiai Szemle, 1955, 275.

⁸ ECKERSLEY: Essential English, The Teacher’s Book. I, 14.

⁹ Fremdsprachenunterricht 1958, 358.

¹⁰ I. m. 5.

¹¹ I. m. 8.

¹² A. BOHLEN: Methodik des neusprachlichen Unterrichts. Heidelberg, 1955, 32.

¹³ Az idegen nyelvek oktatása III (1960), 120—124.

¹⁴ L’enseignement des langues vivantes. UNESCO, Paris, 1955, 247—293.

civilizáció nyelveinek terjesztésére, ebben látva az elmaradott területeken a nyomor és tudatlanság elleni harc egyik eszközét. Tudvalevőleg — különösen az afrikai nyelvek igen magas száma miatt — a gyarmattartóknak ma is gondot okoz, hogy milyen nyelven sajátíttassák el az elmaradott országok bennszülött lakóival a higiénia, gazdaság, technika stb. alapvető fogalmait — úgy mond: — „qui aideraient ces populations „sous-développées” à améliorer leur existence matérielle et à élever leur niveau moral et intellectuel”.¹⁵ A regionális és helyi nyelvek megfelelő fejlesztésén kívül elsősorban a franciára és az angolra gondolnak. S az európai „közös piac” létrehozásakor hasonló értelemben szólal meg a *Le Monde* cikkírója, HERVÉ LAVENIR: „Le français, langue d'Europe” c. cikkében,¹⁶ amellet érvelve, hogy a „közös piac” országainak hivatalos érintkezési nyelve a francia legyen, ne pedig az angol: „il est nécessaire . . . de donner à chacun des peuples d'Europe un langage commun; (qu') une langue étant susceptible d'être admise et enseignée dans chacun des Etats d'Europe devienne le véhicule d'une culture, d'une civilisation”. Az angol nyelvet nem tartja eléggé európainak: „il constitue en fait un agent d'américanisation” (sic!), szerinte a francia nyelv nemcsak a neolatin nyelveket beszélő országokban, hanem a többiben is képes arra, hogy kontinensünk szellemének és hagyományainak leghűségesebb kifejezője legyen.

F. WALTER is erről ír a már idézett UNESCO-kötetben. Mivel a nyelv-tanulás problematikája rendkívüli módon foglalkoztatja a modern embert, ezért sokan vélekednek úgy, hogy az egyik legelterjedtebb nyelvet kellene megtanulni. De: ezen a téren nem lehet szó objektív döntésről: „Le choix de cette langue universelle dépend presque toujours de la nationalité de l'intéressé”.¹⁷

3.6. Ha a fentiekhez hozzávesszük még a bevezetésben említett szerzők által felvetett süketnéma-oktatás és gyorsírástanítás szempontjait, akkor nyilvánvaló, hogy különböző elméleti, ill. gyakorlati célkitűzések eredményesebb megvalósítása érdekében egyre jelentősebbé válik a szókincsminimum rögzítése és meghatározása. ANTAL LÁSZLÓ szerint a szótárkészítők számára fontos útmutatást ad a szavak előfordulási gyakorisága.¹⁸

4.1. A minimális szókincs összeállításának szükségessége egyszersmind felveti a válogatás szempontjának kettős arculatát: a mennyiség és a minőség kérdését.

Hogy hány szót tartalmazza annak a minimumszótárak s hogy mely szavakat kell feltétlenül felvenni a jegyzékekbe, azt sokféle kísérlet alapján tanulmányozhatjuk. „Les langues modernes ont un vocabulaire immense, enrichi de tous les apports de la technique et infiniment diversifié par une civilisation complexe. Combien de mots restent ensevelis dans les dictionnaires et ne viennent jamais sur nos lèvres!” — írják az *Élaboration du français élémentaire* szerzői,¹⁹ a modern fejlődés új szavainak láttán szembe-

¹⁵ GUGENHEIM — MICHÉA — RIVENC — SAUVAGEOT: *L'élaboration du français élémentaire*, Paris, 1956, 7.

¹⁶ *Le Monde*, 1958. III. 19.

¹⁷ I. m. 295.

¹⁸ „Megjegyzések a szóállomány statisztikai vizsgálatáról.” *MNyör*, LXXXIII, 307—311.

¹⁹ I. m. 9.

állítva a szókincs bővülését a szótárakban megdermedt, alig-alig előforduló szavakkal. Idegen nyelvet a maga teljességében megtanítani lehetetlenség s mivel anyanyelvüket — nagy írókon és kiváló nyelvészekon kívül — vajmi kevesen ismerik mélységes összefüggéseiben, ezért utópia és naivitás lenne azt gondolni, hogy egy második nyelvben 50—60 000 szó ismeretét el lehetne érni.

4.2. A szókincsminimum mennyiségi meghatározásában a legkülönbélebb nézetekkel találkozunk. Tekintsünk el a kéziszótárak 8—15 000, a nagyszótárak 90—120 000 szavától (erről bővebben szól KELEMEN JÓZSEF: Hány szó van nyelvünkben?²⁰ c. cikke, numerikusan vizsgálva az átlagember, a nagy író, a szótárak stb. szóanyagát). Több szerző (HAYGOOD, PIRENNE, DOTRENS-MASSARENTI) állítása szerint tudományos vizsgálatok alapján kiválasztott 2—3000 szó (D. L. SCERBA akadémikus már említett szótárában 4000 szó szerepel!) a legtöbb — még hozzá igényes — szépirodalmi mű 90%-os megértését biztosítja. HAYGOOD²¹ közepes nehézségű irodalmi szövegek (Daudet, Verne, G. Sand, Bazin) vizsgálata alapján bizonyítja statisztikájának helyességét. Más szerzők A. France, J. Romain, Ramuz, Courteline, Vildrac stb. munkáit vallatára fogva, amellet érvelnek, hogy 2000 szó is elegendő. Francia szakmunkákról lévén szó, megemlíthetjük, hogy a francia igék az egész szókincsnek mintegy 25%-át adják — lásd S. ROLLER professzor (Genf) legújabb vizsgálatait — s a kérdéssel először foglalkozó kutató számára alkalmasint meglepő adat, hogy a segédzők (névelő, névmás, kötőszó, tagadószó stb.) bármilyen átlagos szöveg szómennyiségének 44%-át teszik ki. BERNARD LOTT, a „Graded and Restricted Vocabulary and their Use in the Oral Teaching of English as a Second Language” c. tanulmány²² szerzője szerint minden angol szöveg 25%-a a következő tíz szóból tevődik össze: *I, the, and, to, a, of, be, in, we, have*. ANTAL LÁSZLÓ idézi ebben a vonatkozásban G. H. MILLERT (Language and Communication. New York, 1951), aki megállapítja, hogy az ötven leggyakrabban használt szó mintegy 60%-os hányada beszédünknek. A modern francia darabokban maximálisan 4000 szó szerepel, állítja LÉON VERLÉE „Quelques considérations sur le vocabulaire de base” c. cikkében²³ s hozzáteszi: „Il faut savoir être modeste!”²⁴

A legtöbb minimum-szótár mintegy 2500 szót tartalmaz, s ez az a szómennyiség, amely az adott nyelv iskolai oktatása során meg is tanítható. A budapesti Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen 1960 márciusában tartott idegennyelvi módszertani ankéton a beszámolót tartó SUARA RÓBERT, az ELTE természettudományi kar lektorátusának vezetője, az egyetemi hallgatóknak a középiskolából magukkal hozott szókincsét mintegy 800—1000 szóra becsüli, a sikeres államvizsgához azonban legalább 2000 idegen szó aktív tudását tartja nélkülözhetetlennek. CSER JÁNOS szókincsgyűjteményében 3367, TETTAMANTINÁL 5664 szót találunk.

4.3. Az úgynevezett BASIC ENGLISH 850 szót tartalmaz, a „français élémentaire” pedig 1364 szóból áll (ez utóbbiban a lexikális értékű szavak száma 1126, a többi segédző). De l'Épée abbé idézett munkája 1800 szóra terjed (600 főnév, 600 ige, 400 melléknév, 200 egyéb szó; egy későbbi fokon a főnevek száma 1100, ehhez ad 500 igét és 200 melléknevet).

²⁰ Nyr. LXXXVIII, 68—74.

²¹ Le vocabulaire fondamental du français. Paris 1936; Genève 1952.

²² English Language Teaching, XIV, 3—12. és E. L. T. XIV, 65—70.

²³ Revue des Langues Vivantes, 1954, 195—211.

²⁴ Uo. 196.

A 'Basic English' elnevezést helyesebben 'BASIC'-re kellene módosítani, hiszen valójában betűszó; rövidítése a következő szavaknak: *British American Scientific International Commercial*. Hogy e kezdőbetűk azonban egyben az 'alap' jelentést adják, az kétségtelenül megfontolt elgondolás eredménye, nem pedig merő véletlen. Szerzői, OGDEN és RICHARDS, már az 1920-ban megjelent „The Meaning of Meaning” c. munkájukban megállapították, hogy nyilván lehetséges egy olyanféle — igencsak korlátozott terjedelmű — szótár összeállítása, melynek szócikkei rendkívüli poliszémiával, széleskörű kifejezőerővel rendelkeznek. Az 1923—27 közötti években dolgozták ki a 'basic'-et, s 1928-ban készült el 850 szót tartalmazó szójegyzékük, melynek bevezetése az oktatás gyakorlatába 1933-ig várattott magára. Japánban, a Tengerészeti Iskola hallgatói közt végezték első kísérleteiket. A második világháború kitöréséig azonban már több mint húsz országban foglalkoztak tanításával.

Bírálói „zárt nyelv”-nek nevezik s noha a logika és egyetemesség alapelvéből kívánt kiindulni, meglehetősen merev, sőt bizonyos esetekben nehézkes is. Körülírásaival *to ask* helyett *to make a request*, *to count* helyett *to get the number of*, *husband* helyett *a married man* stb. használatát írja elő. Sikerének titkát H. BONGERS²⁵ a következőben látja: a „basic”-et tanulók abban a hiszemben vannak, hogy angolul tanulnak s a gyors eredmény elképzelésük ráztatja őket. Az „Élaboration du français élémentaire” azonban úgy véli, hogy a basic nem igazi angol nyelv: „Le Basic est donc . . . plutôt une langue universelle à base d'anglais qu'une première étape pouvant se suffire à elle-même, d'un anglais complet.”²⁶

Közismert tény egyébként, hogy a 850 szót kiegészítették különféle pótlistákkal, úgyhogy ma már közel jár a 2000 szóhoz! B. LOTT kiemeli, hogy a minél szélesebbkörű jelentéssel rendelkező („covering the widest possible area of meaning”)²⁷ szavak kiválogatásában OGDENÉKÉKÉVÉVSZÁZADOKKAL ELŐZTE MEG TIMOTHE BRIGHT Londonban, 1588-ban megjelent könyve: „Characterie: An Arte of shorte, swifte and secrate writing by character”. LOTT szerint a basic egyrészt nemzetközi nyelvnek tekintendő, másrészt a gondolat és kifejezés világosságát előmozdító ésszerű bevezetésnek („an international auxiliary language”, „rational introduction encouraging clarity of thought and expression”).²⁸ Ő is helyteleníti azonban az 'operator', 'director' eszközök (ige, egy irányt jelölő prepozícióval) túlzott alkalmazását, mert hiszen ez már fordítás az angol nyelvből basic-re. Jelentős teherterele a tanuláshoz a viszonylag kevés nyelvi szimbólum hihetetlen arányú poliszémiája is, hiszen a 850 szónak összesen 12 425 jelentése van, vagyis egy szó átlagosan több mint 14,6-féle jelentésben fordulhat elő! Az angol ígerendszer fentebb vázolt „egyszerűsítése” is csak még bonyolultabbá teszi a tanulást. Világos tehát, hogy a basic nem elég ahhoz, amit várnak tőle. Különösen azért nem célravezető, mert ily módon igen nehéz egyszerűen megmagyarázni valamit, holott „simplification is an essential part of explanation”.²⁹

4.4. A 'Basic English'-sel szemben az 'Essential English' szerzője, C. E. ECKERSLEY, a négykötetes munkához kapcsolódó tanári kézikönyvben — amely saját nyelvtanítási elveit és módszereit fejti ki —egy-egy

²⁵ The History and Principles of Vocabulary Control. Woerden, 1947.

²⁶ I. m. 24.

²⁷ I. m. 5.

²⁸ I. m. 8.

²⁹ I. m. 12.

kötetének szómennyiségét 800—900 szóban szabja meg. Ezt a számot is rugalmasan kezelendőnek tartja, hiszen igényes, jó angolságra akar tanítani!

A Német Demokratikus Köztársaság már említett 1958 márciusi, az idegen nyelvek tanárai számára tartott konferenciáján éppen ezért Dr. OTTO HERMÉNAU professzor óva inti kollégáit az orosz szókincsminimum görcsös kezelésétől: „Das Wortschatzminimum der Lehrbücher lässt sich nicht einer Art 'Basic Russisch' gleichsetzen, das der Variationsbreite der Sprache künstliche Grenzen setzt.”³⁰

4.5. Az ún. „français élémentaire” szerzői — ellentétben a „basic” fentebb jellemzett sajtátságaival — nem mesterségesen elszűrített, szegényes, másodrangú francia nyelvet akarnak létrehozni a meghatározott szókincsminimum alapján. Nem öncélnak tartják ezt az anyagot, hanem a francia nyelv „előszobájának”, azaz egy olyan út első állomásának, amely a francia nyelv teljes megismeréséhez vezet: „Ses promoteurs ne l'ont jamais considéré que comme un minimum ou, pour mieux dire, une première étape sur la route qui doit conduire au français complet . . . Ses initiateurs souhaitent que le plus grand nombre possible dépassent cette étape.”³¹

4.6. A szükséges szókincs mennyiségének alsó határát az iskolai idegen nyelvi oktatás gyakorlatának szemszögéből vizsgálva megközelíthetjük matematikai úton, egyszerű szorzási művelettel is. Reális számítás alapján lényegében a fentiekhez hasonló eredményre jutunk. Az úgynevezett vegyes típusú órán dr. BALOGH ISTVÁN szerint átlagosan 8—12 új szó fordul elő,³² SZOBOSZLAI MIKLÓS legfeljebb 4—5 új szó feldolgozását tartja valószínűnek.³³ Az egyéb órátípusokra — dolgozatjavítás, ismétlések stb. — tekintettel azonban egy tanévben (heti három idegennyelvi órát számítva) 350—400 új szónál többet aligha lehet megtanítani.

Az iskolai oktatásban tehát elérhető — négy év alatt — az az 1800 szó, amelynek szilárd ismerete megfelelő tudást biztosít, de természetesen csak abban az esetben, ha a kiválogatás minőségi tényezőire tudatosan gondot fordítunk. Az NDK pedagógusai 2500-nál is több szó megtaníthatóságát vallják,³⁴ KASZAB ANDOR 2000 szavas célkitűzésével szemben.³⁵

Éppen ezért lehetne majd bizonyos idő múlva arra is törekedni, hogy ne terheljük az idegen nyelvet tanuló diákot meg felnőtten a reprodukív és receptív elsajátításra szánt szavak mesterséges kettéválasztásával. Úgy gondoljuk, hogy az óránként 5—6 szó megtaníthatóságát egyránt vallja tanár és diák, s ily módon ésszerűbb az az „energiagazdálkodás”, amely „felesleges” szavakat fel sem vesz az anyagba. Hadd legyen minden szó aktív! A ritkább, csak bizonyos nyelvtani kivételek illusztrálására szolgáló szavak megemlítése és megtanítása között nyilván lényeges különbség van . . . Mivel azonban a szervezett nyelvoktatás idejének lezárása után a diákok egy része amúgy is tovább akarja tanulni a választott nyelvet, ezért a szókincsbővítés haladó fokának szintén maradjon némi új feladat, ne csak ismétlés és „receptív”-ből „reproduktív”-vá változtatandó szóanyag! A receptív szavak közé D. L.

³⁰ Fremdsprachenunterricht, 1958, 389.

³¹ I. m. 12.

³² Az orosz nyelv oktatásának elméleti és gyakorlati alapjai. Budapest, 1958, 151.

³³ A szókinestervezés problémái. Pedagógiai Szemle, 1955, 277.

³⁴ Fremdsprachenunterricht, 1958, 388.

³⁵ A szókincs tanításának módszerei az általános iskolában. Köznevelés, 1953, 338.

SCSERBA akadémikus azokat sorolja, amelyeket az idegen nyelvet tanulónak csak adott contextusban kell felismerni és lefordítani tudnia.³⁶

5.1. A kiválasztás szempontját, a minőség kérdését illetően nagyjából egybehangzó a szakemberek véleménye és természetesen a laikus is azt tartja ésszerűnek, ha a leggyakrabban előforduló szavak kerülnek be a szókincs-minimumba.

A gyakoriság elve azért kerül első helyre, mert ily módon biztosítható a beszédképesség fejlesztése. A használhatóság kérdése ugyanis azonnal felvetődik, mihielyt a köznapi témákról akarunk beszélgetni, olvasmányok tartalmát akarjuk elmeséltetni, de később is, amikor irodalmi művek megismerésére kerül sor. ECKERSLEY írja a már idézett Teacher's Book-ban: „... essential words that is the most useful and most commonly used words”.³⁷ Ezeket a leghasználatosabb, leggyakoribb szavakat ő a 'General Service List of English Words'-ből válogatta ki, de a tanár kezét nem kívánja mereven megkötni. A konkrét helyzethez való alkalmazkodást, a józan ész használatát ajánlja: „If in the course of the lesson you feel the need of additional words that arise naturally, there is no reason at all why you shouldn't introduce them. Use your judgement and common sense. You know what your students can digest.”³⁸ A leggyakoribb, leghasználatosabb szavakat foglalta jegyzékbe már idézett művében BAKONYI HUGÓ is, s ugyanezt hangsúlyozza SZOBOSZLAI: „... a szavak kiválasztásánál figyelembe kell venni az ún. gyakorisági szempontot”.³⁹ „Mindennapi”, „köznapi” szavaknak nevezi őket dr. A. BOHLEN: „... das Richtige an dieser Auslese des Wortschatzes liegt darin, dass man sich im Anfangsunterricht vorwiegend der alltäglichen Wörter bedienen soll”.⁴⁰ A régebben megjelent minimum-szótárakat értékelve SCSEBBA szintén leszögezi, hogy a gyakoriság alapelvén nyugszanak: «Основным принципом, положенным в основу первых словарей-минимумов, была частотность.»⁴¹

A nagy számok törvénye alapján összeállított gyakorisági szójegyzékek rendkívül hasznosak, feladatuk azonban a ténymegállapításon kívül inkább csak figyelmeztető jellegű — s ez a figyelmeztetés a dolog természetéből adódóan elsősorban a tankönyvíróknak és a pedagógusoknak szól! —: meg kívánják akadályozni, hogy olyanfajta, kis gyakoriságú szavak kerüljenek be a tananyagba, amelyek nélkül jól meg lehetünk.

5.2. A gyakoriság „törvényéhez” göresösen ragaszkodó szókincsminimum azonban rendkívül mehhökkentő eredményekre vezethet. A mindennapi életben igencsak rendszeresen előforduló konkrét tárgyakat és jelenségeket jelölő ún. k o n k r é t szavakat ugyanis elég ritkán használjuk. Fogunkat megmosunk ugyan minden nap, harapunk és rágunk vele elég gyakran, de legtöbbször csak akkor beszélünk róla, ha fáj — írja az Élaboration du français élémentaire.⁴² A 'király' szó előfordulhat történelmi tárgyú munkákban, tündérmesékben, politikai művekben és beszélgetésekben, valamint újságcikkekben. Ez a „gyakoriság” azonban minden bizonnyal változik egy adott ország konkrét körülményei alapján. Említettük, hogy a gyakorisági szójegyzékekben első

³⁶ I. m. 15.

³⁷ I. m. 2.

³⁸ Uo.

³⁹ I. m. 295.

⁴⁰ I. m. 32.

⁴¹ I. m. 8.

⁴² I. m. 136.

helyen a nyelvtani segédszók szerepelnek, valamint igék, melléknevek és néhány 'általános' szó. A konkrét szavak egyáltalában nem, vagy csak alig fordulnak elő: „D'une façon générale, les listes de fréquences ne donnent pas ou ne donnent guère les mots concrets.”⁴³

5.3. A konkrét szavak legtöbbje bizonyos meghatározott tárgykörökhöz kapcsolódik. Ezek a tárgykörök is módosulnak politikai, földrajzi, gazdasági stb. tényezők szerint. A 'kréta' az iskolai óra tematikájához tartozik, de vajon mikor fordul elő más szövegösszefüggésben? Legfeljebb akkor, ha a dákót krétázzák, vagy amikor a szabó a szoknya hosszát jelöli körül. Tanítsuk-e a ma egyre ritkábban használatos 'tintatartó'-t, meg a 'tollszár'-at, vagy vonjunk-e le inkább következtetést abból a tényből, hogy a golyóstoll meg a töltőtoll használata válik egyre elterjedtebbé? Ismeri-e az Egyenlítő vidékén lakó bennszülött a 'hó' fogalmát? Előfordul-e az 'oázis' az európai általános témájú társalgásban? Vagy: a 'ház' filozófiai szövegben? Milyen gyümölcsneveket kell megtanítani a thaiföldi vagy madagaszkári tanulók idegen nyelvi oktatása során? (Hiszen az európai fajták jó részét nem is ismerik!) Scserba veti fel, hogy a 'nyírfa', 'tejjel' stb. fogalma Dél-Oroszországban vagy Közép-Ázsiában esetleg ismeretlen; még az ún. általánosan használatos szavak is nagyon nagy mértékben helyi jellegűek.⁴⁴

5.4. Ezeken a kérdéseken és más hasonló példákön elgondolkozva javasolja regionális listák összeállítását P. GURREY, a „Les facteurs locaux dans le choix du vocabulaire” c. cikkében (közli a L'enseignement des langues vivantes c. már említett UNESCO-kötet):⁴⁵ „... il est vain d'espérer dresser une liste générale qui satisfasse tout le monde”.⁴⁶ Mindenütt a konkrét, helyi vonatkozásokból kell kiindulni. Malájföldön vagy a pápuák között, Új-Guineában és Thaiföldön egyaránt csak később, a szókincesgazdagítás későbbi fokán adandók meg azok a sajátos angol vagy francia életet illusztráló „országismereti-lexikai” szavak és kifejezések, amelyeknek segítségével összehasonlíthatók egyrészt a hazai viszonyok, másrészt a tanult nyelv országának más-más jellegzetességei. René MICHÉA t e m a t i k u s, azaz tárgykörökhöz kapcsolódó szavaknak nevezi a konkrét szavak legtöbbszörét. Ezek csak egy bizonyos, adott érdeklődési kör szókinceséhez kapcsolódnak. Velük szemben állnak az általa a t e m a t i k u s-nak nevezett, tárgykörhöz nem kötött n y e l v t a n i s e g é d s z ó k, az általános (kifejezőértékükben sápadtabb fényű) melléknevek, néhány ige és főnév. Ezek rendszeresen fordulnak elő minden szövegben, függetlenül annak tartalmától: „Ce sont des mots qui servent à nous exprimer au sujet des choses plutôt qu'à exprimer les choses elles-mêmes, des termes plus ou moins communs à tous les sujets, à toutes les situations”.⁴⁷

A konkrét szavak fontosságát természetesen senki sem vitatja. Épp ellenkezőleg: a szókinces gerincéhez tartoznak. Minthogy azonban ezek a gyakorisági szójegyzékeknek csak valahol a végefelé kullognak alacsony előfordulási arányszámuk miatt, nyilván fel kell venni még egy szempontot. Ennek az új szempontnak alapján realisabb rangsorolást érhetünk el. „Disponible”, azaz r e n d e l k e z é s ü n k r e á l l ó szavaknak nevezi őket az Élaboration; hasznosaknak és fontosaknak tekintendők, noha nem valami gyakran használ-

⁴³ Élaboration du français élémentaire. 135.

⁴⁴ I. m. 21.

⁴⁵ I. m. 167–173.

⁴⁶ I. m. 170.

⁴⁷ R. MICHÉA: Vocabulaire et Culture. Les Langues Modernes, 1950. 189.

juk őket: „... mots disponibles... tel est le nom que nous donnerons à ces mots d'une fréquence faible et peu stable, qui sont cependant des mots usuels et utiles. Nous les appelons ainsi parce que, quoiqu'ils ne soient pas souvent prononcés ou écrits effectivement (hormis le cas où l'écrit ou la conversation traitent d'un sujet déterminé), ils sont à notre disposition”⁴⁸

A diszponibilitás alapján elsőbbséghez éppen a konkrét főnevek jutnak, az egy-egy megadott tárgykörhöz — pl. utazás, lakás, öltözködés, testrészek, ételek, munka, szórakozás, állat- és növényvilág stb. — kapcsolódó asszociációk következtében. A nyelvkönyvek (kezdő fokon) nagyrészt ezeket a témákat dolgozzák fel, az életkori sajátosságok (lásd PIRENNE, DOTRENS szójegyzékét) és a nevelési cél figyelembevételével. A szocialista nevelői ráhatás jelentőségét hangsúlyozza REHFELDT (NDK), a már említett nyelvoktatási konferencia egyik hozzászólója,⁴⁹ s a marxista szempontok fontossága miatt kapnak helyet SCSEBBA szótárában az ideológiai-politikai témakör legfontosabb szavai. (Anélkül, hogy holmi párhuzamosságra utalnék, itt említem meg, hogy a 'basic'-et pl. csak azért egészítették ki pótlólag még 200 szóval, hogy az új-testamentum „fordítására” alkalmas legyen...)

Az irodalmi olvasmányok gyakori szavait tükrözi Haygood idézett munkája, az élőbeszéd fordulatait pedig a „français élémentaire”. H. FREI teszi szóvá, hogy pl. DAMOURETTE és PICHON nagyszótárának csak 8%-a (összesen 2900 szó) alapul a beszélt nyelv adatain; a legtöbb nyelvészeti szakmunka gyenge pontjának éppen azt tartja, hogy túlságosan bő, heterogén anyagot dolgoznak fel.⁵⁰ Hogy kellenek-e olyan konkrét szavak, mint a 'zsoltár', avagy a 'szájrúzs', a 'hajfonat' meg az 'üstfoldozó', azt az adott összefüggések kapcsán, konkrét helyzetek és célok elemzésével kell megvizsgálni.

5.5. Úgy kell tehát a leggyakoribb, használható, minél többféle szövegben előforduló, vagyis kapcsolatot teremteni tudó s egyúttal konkrét tárgykörökhöz kapcsolódó diszponibilis szavak mennyiségét kiválasztani, hogy a maximalizmus ellen vívott harc címén ne tévesszük szem elől sem elvi szempontjainkat, sem pedig azt a tényt, hogy a közkézen forgó zseb-, kézi és nagyszótárak igenis léteznek s — egy későbbi időpontban, az idegen nyelvtanulás „középhaladó” fokán — feltétlenül meg kell ismertetni használatukkal mindenkit, aki nem felületesen tanul idegen nyelvet. (A minimum-szókincs nem helyettesíti és nem is helyettesítheti a szótárakat.)

5.6. A fentieken kívül a szó szóképzési indexszáma (több vagy kevesebb hasznos szót lehet-e belőle képezni?) és polisziemiája is kritériuma lehet annak, hogy a minimumszótár lapjaira kerüljön-e vagy sem.

Az 1960-as kiadású moszkvai RAHMANOV-szótár a kiválogatás elveit sorjázva első helyen említi a „сочетаемость” fogalmát, hogy ugyanis az adott szó több vagy kevesebb szókapcsolatban fordul-e elő, hogy több vagy kevesebb szó szerkezetben szerepeltethető-e. (Az elvi bevezetőben hasonlítja össze pl. a schön és a schnittreif használhatóságát, hasznosságát.) A szóminimumba felveendő szavak nem lehetnek olyanok, amelyek csak a legigényesebb stílusú irodalmi alkotásokban, avagy csak a familiáris társalgási nyelvben fordulnak elő (néhány kivételtől eltekintve, mint kid, ça, kaputt stb.). Fontos

⁴⁸ I. m. 142.

⁴⁹ Fremdsprachenunterricht, 1958, 389.

⁵⁰ HENRI FREI: Le livre des deux mille phrases. Genf, 1953, 11.

elvként szerepel továbbá a nem specializálódó jelentés, de kisebb a jelentősége a gyakoriságnak, melyet Rahmanov utolsó helyen említ.

5.7. A szóminimum mennyiségi és minőségi kiválasztásából önként adódik, hogy a z a n y a g e l r e n d e z é s é b e n a fokozatosság és a következetesség elve érvényesüljön. A „français élémentaire” 1063 szavát a szerzők feltüntetik az „élaboration”-ban a gyakoriság csökkenő indexszáma szerint,⁵¹ majd pedig ábécé-sorrendben.⁵² Az angol—német—francia—orosz nyelvű minimumszótár az ABC rendjét követi.

Komoly gondot okoz a szójegyzék összeállításakor az elrendezésnek egy olyan „részlet”(?!)-kérdése, hogy csak szavak szerepeljenek-e benne vagy feltüntetendők-e bizonyos szószervezetek, állandósult frazeológiai egységek is. (Pl. franciában a 'rendre' mellett a 'se rendre', ill. 'rendre compte', az angol 'call' a 'call up', 'call on', 'call for' változataival, vagy a német 'um' az 'um so mehr' kifejezéssel együtt.) A lexikográfia legjobb tanulságainak fényénél a modern minimum-szótárak az utóbbi megoldást választják.

HERMÉNAU a Wortschatzminimum-ban a betűrendes szójegyzék után tárgykörök szerint is csoportosítja az anyagot, majd szóképzési, ill. szinonima-antonima egységeket ad.

5.8. Egy másik, ugyancsak a „mit?” kérdéskörébe tartozó döntést illet az is, hogy nemzetközi szavakat, fontos földrajzi neveket, tulajdonneveket szerepeltetni kell-e. A görösös és merev utasítás nem vezet jóra, mértéktartó megfontolás eredményeként azonban az idetartozó szavak az egész szómennyiség néhány százalékos bővítését indokolják. D. L. SCSEBA felveszi őket jegyzékébe (mindhárom nyelvben különböző példákat adva meg: az angol nyelvű részben feltüntetett *Minnesota* pl. a többiben nem szerepel, *Varsovie, Warsaw, Warschau* viszont mindenütt). A „français élémentaire” nem tartalmaz tulajdonneveket, a nemzetközi szavak egyrészét s a hónapok stb. nevét viszont igen.

5.9. A XIX. századi szakembereknek a szó alapjelentésére vonatkozó nézeteiről ugyancsak D. L. SCSEBA fejt ki véleményét. Régebben ugyanis az a nézet uralkodott, hogy a szavakat először alapjelentésükben kell szótározni s csak ezután következhetik az átvitt értelem. Ugyanígy javasolták továbbá, hogy a szó konkrét jelentése előzze meg az elvontat. A szavak ilyenfajta mesterkéltskatulyázása azonban semmiképpen sem helyes, mert hiszen az eredetnél már igen gyakran fontosabb az absztrakció, ill. az átvitt értelem: «искусственность такого отбора слов совершенно очевидно, ... в целом ряде случаев абстрактные понятия актуальнее конкретных, тем более, если последние относятся к области специальной терминологии.»⁵³

6.1. Elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt tanulságos, hogy miképpen készítették el az eddig megjelent minimumszótárakat és minimum-szójegyzékeket.

A statisztikai módszer — a gyakorisági szójegyzékek alapja — az alantiakban foglalható össze: lehetőleg minél több fajta szöveg összes szavainak megolvasása után megállapítják, hogy melyik szó hányszor fordult elő. A ritkábban szereplő — bizonyos indexszámon aluli — szavak elhagyása után jön létre a minimum-szójegyzék. A mintegy 10 000 szót tartalmazó

⁵¹ I. m. 63–83.

⁵² Uo. 84–109.

⁵³ I. m. 7–8.

THORNDIKE-féle „The Teacher's Word Book” például 4 500 000 szó „számbavétele” alapján készült el. HENMON („French Word Book”) irodalmi szövegeket elemzett és számolt végig, kb. 400 000 szóból válogatva ki az 5000 leggyakoribbat. VANDER BEKE a regényeken, színdarabokon, meséken, sajtótermékeken kívül (ezek adják a nyersanyag 59,3%-át!) még történelmi, természettudományi és filozófiai szövegeket is csatolt a HENMON-féle „nyersanyaghoz” s a megszámlolt szavak száma nála 1 147 748-ra emelkedik, ebből azonban csak 6067 került a jegyzékbe. [Erről részletesebben: „Élaboration”⁵⁴] VANDER BEKE szójegyzékére épül THARP: The Basis French Vocabulary, New York, 1939 — 3340 szó; SCHLYTER: Centrala ordförrädet i franska. Upsal, 1951 — 2500 szóval; valamint VERLÉE: Basis-Woordenboek voor de Franse Taal. Antwerpen—Amsterdam, 1954 — mintegy 3000 szó.

Mellőzi az irodalmi szövegek vizsgálatát ARISTIZABAL munkája: „Détermination expérimentale du vocabulaire écrit pour servir à l'enseignement de l'orthographe à l'école primaire”. Louvain, 1938. Felneveltek leveleit (családi, kereskedelmi stb.), iskolásgyermekek fogalmazásait gyűjti össze, összesen 5525 szöveget. A bennük talált 460 727 szót 13 038 szócím alá rendezi, 10-nél magasabb gyakoriságú ezek közül 4329 s ezeket tartja megtanítandóknak; művével ugyanis az iskolai anyanyelv- és helyesírástanítás megjavítását célozza. (Bírálni szerint igen fontos szavakat hagyott ki.)

PRESCOTT idézett szójegyzéke oly módon készült, hogy hét és tizennégy év közötti gyerekeket (50 fiút és 50 kislányt) hívott össze, majd 15 perc időt adott nekik arra, hogy az észükbe jutó összes szavakat leírják. Ez az eljárás gyermeklélektani szempontból tanulságos lehet, a nyelvészet oldaláról nézve azonban az esetlegesség és ötletszerűség veszélyét rejti magában. ARISTIZABAL, HAYGOOD és PRESCOTT anyagának egybevetésével jött létre DOTRENS és MASSARENTI szójegyzéke, amely 2750 szót tartalmaz.

RENÉ MICHÉA — a „français élémentaire” előkészítő munkálatai során — különféle tárgyköröket adott meg iskolásgyermekeknek, hogy azokkal kapcsolatosan 20—20 szót írjanak össze. Ezt a munkát G. GOUGENHEIM is elvégezte, ezzel bizonyítva a „diszponibilis” szavak fontosságát. Később négy francia megyében (Dordogne, Marne, Eure, Vendée) végeztek ilyen irányú sorozatos felmérést, s igen hasznos volt ezek alapján a társadalmi és földrajzi tényezők adta eltérések elemzése, vagy akár csak a fiúk és lányok szógyűjtésményeinek összehasonlítása.

A konyha tárgykörében pl. a 'gáz' szót 600 városi, de csak 73 falusi említi, a butángázt ezzel szemben 58 városi és 327 vidéki. Ebből nemcsak az következik, hogy a gyerekek azt írták le, amivel közvetlen környezetükben találkoznak, hanem a szórási görbe tanúsága szerint az is, hogy városon már jobban elterjedt a gáz, mint falun a butángáz. A közlekedési eszközök közül az 'autóbusz' meg a 'traktor' a vidéki gyerekek jegyzékeiben szerepel magasabb számokkal, a 'helikopter' és a 'drótkötélpálya' pedig a városiaknál. Állatnevek tekintetében a 'szamár' és a 'teve' feltűntetésében a városi gyerekek messze felülmúlják a vidékieket (104 : 46, ill. 125 : 23 arányban). Milyen adatokat mutat a fiúk és lányok szójegyzékeinek összehasonlítása? Az öltözködés tárgykörében a 'kötényt', a 'harisnyát', a női ruhadarabokat a lányok; a 'sapkát', 'zoknit', 'nyakkendőt' — általában a férfi ruhadarabokat — és még: a 'melltartót' (?) a fiúk írták gyakrabban. A ház, a bútorok, az állatok stb. címszók köré eso-

⁵⁴ I. m. 27—30.

portosított listákon nagyjából azonos szavak szerepelnek viszonylag magas gyakorisággal. (A részlet-adatok elemzése főleg a gyermekpszichológusok számára tanulságos.)

6.2. A „français élémentaire” szerzői a beszélt nyelv megvizsgálását tűzték maguk elé. Ennek nemcsak tudományos jelentősége van hanem gyakorlati is. Az idegen nyelvek tanításában egyre inkább az élőbeszéd megértése, az önálló beszélés a cél: „indépendamment de l'intérêt scientifique que présente l'étude de la langue parlée, on constate qu'actuellement... l'enseignement des langues vivantes vise à mettre les élèves en état de comprendre la parole parlée et de parler eux-mêmes.”⁵⁵)

Ennek a beszélt nyelvnek a megragadása gramofonlemez, ill. magnetofonszalag segítségével történhetik, ha a technika legmodernebb vívmányait akarjuk felhasználni. A francia rádió magnetofonszalag-archívumának szövegei Sauvageot-ék rendelkezésére álltak ugyan, de — kevéssé spontán jellegük lévén — elsősorban tudatosan beszélő személyek igényesebb, formai választékosságra törekvő mondanivalóit tartalmazzák. Így a vártnál kevesebb segítséget adtak a valódi francia beszéd megvizsgálásához. M. RIVENC-nek sikerült egy kis rövidáru-kereskedés tulajdonosnőjének beleegyezését megszereznie, hogy egy délelőtti folyamán magnetofonra vehessék fel a boltban megforduló vásárlókkal folytatott párbeszédet: „Les propos des clients ainsi enregistrés sont des échantillons criants de vérité du parler spontané du peuple de Paris.”⁵⁶

A leggyakrabban követett eljárás azonban nem ez volt, hanem a beszélő meghívása a szerzők — a „français élémentaire”-t kidolgozó munkatársak — lakására, s ott, a baráti, családi környezetben, a tudományos cél rövid ismertetése után kérték meg arra, hogy családjáról, egészségéről, az elmúlt nyári vakációról, a közelmúltban látott filmekről stb. — tehát valamely, az illetőhöz közelálló témáról — beszéljessen. A fesztelen légkör ily módon eleve kizárta a mesterkéltséget, csinált „szövegezést”: „... nous nous efforçons... de mettre le sujet dans un état de détente qui garantit une langue naturelle et une expression spontanée.”⁵⁷ A mikrofon néha baráti, családi összejövetelek idején is az asztalra került, a jelenlevők azonban csakhamar ügyet sem vetettek rá.

A felvételek — 275 személy megszólaltatása — nagyrészt Párizsban készültek, de a szerzők vidéki (Savoie, Bretagne, Normandie, Dél-Franciaország) anyagokat is gyűjtöttek. A 275 személy megoszlása: 138 férfi, 126 nő, 11 iskoláskorú gyermek. „Bennszülött” párizsi közülük 133, a többi vidéki, ill. külföldi (Kanada, Svájc stb.). Foglalkozásukra nézve találunk közöttük egyetemi hallgatót, tanárt, mérnököt, színészt, hivatalnokot, ápolónőt, gyári munkást, sofőrt, pincért, kereskedőt, parasztot, háziasszonyt. [Erről bővebben az „Élaboration”].⁵⁸ Életkoruk, iskolai végzettségük különböző. A megbeszélt témák java része az illetők munkájára, családjára, egészségére, lakására, az étkezésekre, utazásokra, irodalomra és művészetre, sportra stb., összefoglalva: a mindennapi életre vonatkozik.

A magnetofonszalagra felvett szövegek legépelése után (163 szöveg, összesen 1090 gépelt oldalon) következett a szavak megszámlálása. Az ered-

⁵⁵ Élaboration du français élémentaire. 55.

⁵⁶ Élaboration, 57.

⁵⁷ I. m. 58.

⁵⁸ I. m. 58–60, ill. 237–250.

ményt, a 312 135 szót ezután csoportosítani kellett: 7995 címszó mutatkozott. A „français élémentaire” szójegyzékébe csak azokat vették fel, amelyeknek gyakorisága legalább 20, emellett azonban feltüntették a diszponibilitást jelző számot is, vagyis azt, hogy az adott szó hányféle szövegben szerepel. Így készült el az 1063 szavas szójegyzék, ez azonban még bizonyos módosításokra szorult. Hogy a minimum-szójegyzék nevelő hatású szövegek összeállítására is alkalmas legyen — sokoldalú, igazi nyelvet tükrözzön („le français élémentaire . . . a été conçu comme un français authentique, un français correct et véritable”),⁵⁹ — ezért a kidolgozásával megbízott kollektíva néhány olyan fogalmat is fel kívánt venni (‘művészet’, ‘igazság’, ‘szabadság’, ‘béke’, ‘haladás’, ‘jog’, ‘költészet’ stb.), amelyek lehetővé teszik erkölcsi-jogi-kulturális témák kifejezését is („faire du français élémentaire un moyen d’éducation”).⁶⁰ Az egyéb szükséges kiegészítések után 1368 szó kerül a végleges listára, ennek 46,5%-a főnév, 23,5%-a ige, 17,6%-a nyelvtani (segéd)szó, a többi melléknév: 6,9% és egyéb (határozószó stb.): 5,5%.

6.3. Ellenőrizni kívánván összeállított szójegyzékük helyességét, a szerzőknek össze kellett hasonlítaniuk a „français élémentaire”-ben szereplő szavakat irodalmi szövegek, beszélgetések stb. „nyersanyagával”. Esetről esetre meg kellett állapítani, hogy a megvizsgált szövegeknek hány százalékát adják a szójegyzék szavai. Általában 87—89% volt az — igen megnyugtató — eredmény. Ujságcikkek vizsgálata során valamivel kevesebbet mutat a statisztika (75—79%), szakszövegekben ellenben igen alacsony előfordulási arányt találtak, mintegy 16 százalékot. A szerzők lelkiismeretességét bizonyítja, hogy ezt a tetszetős számarányt szigorúbbá, azaz realisabbá kívánták tenni s ezért mindenünnen kiemelték a nyelvtani segédszókat. Ezeknek közismerten magas (általában ötven százalékos) előfordulási arányszáma ugyanis torzítja a szöveg igazi megértésének mutatóját. A 87%-os megértési koefficiens így módon 74,2%-ra módosul, irodalmi szövegek elemzése pedig 65—73%-os eredményt ad. Ezekről a kedvező és kedvezőtlen adatokról a szerzők részletesen beszámoltak.⁶¹

Az angol nyelvű szókinszminimum vizsgálatáról és ellenőrzéséről szól F. J. SCHONELL könyve: *A Study of the Oral Vocabulary of Adults*. Brisbane, 1956. Ausztráliai munkások egy csoportját vizsgálja, a beszélők tudtával vagy anélkül vesz fel magnetofonszalagra beszélgetéseket. Összesen 6616 különböző szót számol meg, belőlük 4539-et „head word”-nak nevez (ezeket tartja a legfontosabbaknak!) s azt a megjegyzést fűzi statisztikai adataihoz, hogy a gondolatközlés teljes rendszerének felépítéséhez („a complete system of communication”) mintegy 3000 szó elegendő.

7.1. Az ellenőrzésnek egy másfajta, „aktívabb” módja a felhasználás, amely magában rejti a felhasználhatóság ismérveit. A szójegyzékek alapján állítják össze modern nyelvkönyvek szövegeit. A szókinszminimum gyakorlati-oktatási felhasználása így módon bebizonyította a kitűzött cél elérésének lehetőségét: véges időn belül megtanulható a választott idegen nyelv. Sikeres és eredményes, éppen ezért népszerű nyelvkönyvek készültek már eddig is, különösen az angol és francia szójegyzékek alapján. ECKERSLEY „Essential English”-e, RIVENC „Le français élémentaire”-je, a MAUGER-féle

⁵⁹ I. m. 11.

⁶⁰ I. m. 198.

⁶¹ I. m. 224—227.

„Cours de langue et de civilisation française” és egyéb nyelvkönyvek jelzik azt, hogy ez az út nemcsak járható, hanem sokkal kevesebb kaptatóval és vargabetűvel vezet a csúcs felé, mint az eddigi „kitaposott” ösvények. A Fédération Internationale des Professeurs des Langues Vivantes (FIPLV) 1956. évi amszterdami kongresszusa igen értékes agymunkának, szórakoztató szellemi tornának nevezi azt a törekvést, hogy az idegen nyelv tanára lehetőleg a szókincs-minimum segítségével fejezze ki magát diákjai előtt. Fontosnak tartja, hogy a szókincs korlátozására vonatkozó kiadványok ne kerüljék el a pedagógusok figyelmét.

7.2. A gyakorisági szójegyzékek elkészülte után az összehasonlító nyelvészet is kísérletet tesz arra, hogy a rokonyelvek szókincsének összehasonlítását munkálva a legújabb eredmények felhasználásával kerüljön sor a kutatásokból fakadó megállapításokra. Ilyen irányú tanulmány A. SAUVAGEOT: „Statistique de fréquence et grammaire comparée”⁶² c. munkája, amely — bevezetőjében BJÖRN COLLINDER cikkére („Remarks on Linguistic Affinity”)⁶³ utalva — az „Élaboration du français élémentaire” alapján kísérli meg bizonyos törvényszerűségek megállapítását. A tudományosan elkészített szójegyzékek (melynek társszerzői közé tartozik) első 200 (leggyakoribb) szavából indul ki. Ezek közt 32 igét, 21 főnevet és 6 melléknévet, tehát összesen 59 lexikális értékű szót talál, a többi nyelvtani segédszó. A nyelvtani szavak magas előfordulási arányszámát ismét leszögezi: „les mots »grammaticaux« sont plus de 70% du vocabulaire de haute fréquence”.⁶⁴ A 200 leggyakoribb szó kizárja azokat, amelyeknek alapján régi formákat lehetne rekonstruálni. Az összehasonlítás kiindulópontja a hangalak hasonlósága vagy a jelentés azonossága lehet — az eltérő hangalak és rokon jelentés kanyargós útjainak esetleges kombinációjával —, de Sauvageot szerint a leggyakoribb szavak vizsgálata csak az általános és sokfelé ágazó jelentések megállapításához vezethet. Érdemes azonban összevetni a leggyakoribb nyelvtani eszközöket, amelyeknek száma a nyelv szerkezetétől függően változik, — „les outils grammaticaux les plus usuels”⁶⁵ —, valamint az archaikus típusú formákat. Különbféle nyelvekben vizsgálva a 200 leggyakoribb szót, nyilvánvalóan más-más lesz az eredmény; az orosz szavak vizsgálata⁶⁶ pl. majdnem 50%-ban „lexikális” szavakat mutat, s ez nyilvánvalóan az orosz nyelv flektáló jellegéből is következik.

7.3. A szókincsminimum tudományos meghatározásának ismeretében nemcsak nyelvkönyvek és tanulmányok láttak napvilágot, hanem szótárak is. ALFRED HAASE „Englisches Arbeitswörterbuch”-ja (Frankfurt a/Main, 1959) a „Wertigkeitsstufe” — használhatóság foka — szerint osztja fel a szavakat hat különböző kategóriába; G. GOUGENHEIM „Dictionnaire Fondamental de la langue française” (Paris, 1959) c. munkája a „français élémentaire” szóanyagához még mintegy 1700 szót ad, összesen kb. 3000 szóban. A „Vocabulaire allemand progressif” (Paris, 1959) — szerzője, R. MICHÉA — „très fréquent, fréquent” jelzéssel 1000 szót, ezen a „vocabulaire fondamental”-on kívül pedig még „vocabulaire complémentaire” és „vocabulaire scientifique” elnevezésű egységeket is tartalmaz.

⁶² FUF. XXXIII, 131–142.

⁶³ Ural-Altäische Jahrbücher. XXVII, 1–6.

⁶⁴ I. m. 131.

⁶⁵ I. m. 135.

⁶⁶ Harry H. JOSSELSON: The Russian Word Count. Detroit, 1953.

Ezeket a szavakat tartja nélkülözhetetlenek: „... un minimum absolument indispensable pour s'exprimer d'une manière correcte dans les circonstances de la vie quotidienne”.

BERNARD LOTT tanulmánya: *Graded and Restricted Vocabularies and their Use in the Oral Teaching of English as a Second Language*⁶⁷ összefoglaló értékelést nyújt az utóbbi évek szótárainról s azok elkészítési elveiről. A gyakoriság, a használhatóság, a lehetséges jelentésárnyalatok figyelembevételével készült szójegyzékek alapján ő is kiemeli a nyelvtani szók gyakori előfordulását, sőt felhívja a figyelmet arra is, hogy LORGE: „The Semantic Count of the 570 Commonest Words” (New York, 1938) c. jegyzékében az első főnév (*man*) csak a 75. helyen bukkan fel. Fontosnak tartja, hogy a szójegyzékek összeállítói ne támaszkodjanak divatjamúlt, irodalmi ízü szövegekre, hiszen éppen ezeknek a szóminimum-listáknak az alapján állítják össze idegenajkú diákok angol olvasókönyveit. Ismerteti C. C. FRIES véleményét: a szójegyzékek lehetőleg korlátozott jelentésű címszavakat tartalmazzanak, s a szótár szerkesztője döntse el, hogy milyen értelmezéseket vesz fel egy-egy szócikkhez. (Kevés a gyakorlati értéke — a nyelvtanulás kezdő fokán! — az Oxford English Dictionary *with* szócikkéhez adott 44-féle jelentésnek!) A tanár lehetőleg készítse el a maga saját szókinszminimum-jegyzékét; azt, amit tanítványaival — pl. az olvasmányok megtárgyalása során — használni és használtatni akar.

7.4. LOTT értékesnek tartja a szókinszminimum figyelembevételével készült, a d a p t á l t i r o d a l m i s z ö v e g e k kiadását. Ezek a művek nem tartalmaznak 3000 szónál többet és mégsem okoznak olyanfajta elégedetlenséget, amelyet a diák szellemi-értelmi színvonal és az idegen nyelvben elért olvasási-megértési készsége közti ellentét okoz. Ilyen kiadványok: M. WEST: *New Method Supplementary Readers* (1927 óta folyamatosan), „New Swan Shakespeare”-Series stb.

P. GUIRAUD a szótárak statisztikai szempontjainak részletes elemzését adja „Bibliographie critique de la statistique linguistique” (Utrecht-Anvers, 1954) c. művében, idevágó tanulmány továbbá M. MATORÉ: „La méthode en lexicologie”. Paris, 1953 c. munkája, valamint L. VERLÉE cikke: „Quelques considérations sur le vocabulaire de base”.⁶⁸

8.1. VERLÉE lelkes hévvel vitatkozik a szókinszminimum szükségességét ellenző szerzőkkel — akiknek sorából hadd idézzem PIERRE HENRION: „Un mariage malheureux: statistique et vocabulaire”⁶⁹ c. cikkét (később, de nem véglegesen ugyanígy M. COHEN: *Français élémentaire? Non!* Paris, 1955) — s érveit, ellenérveit a következőkben csoportosítja:

- (i) A konzervatívok érve („hiszen a mi korunkban is sok szót kellett megtanulni!”) nem helytálló, mert hiszen annak idején is lehetett volna sokkal gazdaságosabban tanulni. Nem szabad újításoknak ellenszegülni csakis a hagyományok tiszteletbentartása miatt: „l'attachement au passé n'est pas une raison sérieuse pour combattre une innovation”.⁷⁰

⁶⁷ English Language Teaching. XIV, 1, 2.

⁶⁸ Revue des Langues Vivantes, 1954, 195–211.

⁶⁹ Les Langues Modernes, 1949, 337.

⁷⁰ I. m. 205.

- (ii) Hogy a minimumszótárak terén végzett vizsgálatok csak elméleti jelentőségűek lennének, azt sok-sok gyakorlati példa alapján utasítja vissza. Utal WEST, PALMER, ECKERSLEY és mások könyveire, sőt, szerinte még KANT-szövegek megértéséhez is elég 1500 szó!⁷¹ L. VERLÉE rendkívül fontosnak tartja, hogy a helyesen összeállított szóminimum majdnem teljes mértékben biztosítja átlagos szövegek megértését: „... un vocabulaire de base de 3000 mots permet de comprendre au moins 95% d'un grand nombre de textes non techniques, écrits dans une langue normale” (én emeltem ki, M. P.).⁷²
- (iii) Azt sem tartja helytálló és elfogadható ellenérvnek, mintha a minimum-szójegyzékek az élőbeszédre kevésbé építenének, mint írott szövegekre. Először is igen sok minimum-szótár készült már el magnetofonszalagra felvett beszélgetések figyelembevételével. Másrészt — és ez is elgondolkoztató megállapítás — VERLÉE kiemeli a beszélt és írott nyelv közös szubsztrátumát, valamint azt, hogy e két nyelvi forma között a különbség inkább stiláris, ill. nyelvtani, mintsem a szókincszet érintő tényezőkből fakad.
- (iv) Igaz ugyan, hogy a „vocabulaire de base” nem tartalmaz sok olyan szót, amelyet az anyanyelvben esetleg gyakran lehet hallani, de ezek aligha fontosak az idegenajkúak számára. Bizonyos helyzet-szavak (vámvizsgálattal, fodrásszal, szállodával, gyógyszerházzal stb. kapcsolatban) valóságos terminus technicusoknak tekinthetők. Ezeket szükség esetén gyorsan meg lehet tanulni, de az iskolai oktatás során menthetetlenül elfelejtésre vannak ítélve: „propres à une situation particulière, ils ne sont pas répétables. Et chacun sait par expérience que seule la fréquence des répétitions maintient un mot vivace dans la mémoire”.⁷³ Különbösen sem taníthatók meg egy külföldi út adta szituációk ezrei: kalaptisztítás, hirtelen fellépő betegség gyógyítása, az elvesztett bőröndkulcsnak a talált tárgyak osztályán való keresgelése és hivatalos formulárok kitöltése utáni boldog átvétele, meg ezer egyéb „apróság”. Az ún. „vocabulaire de milieu”-nek ez a fajtája nem nélkülözhetetlen. Egy-egy témát amúgy is önkényesen szűkít le, hiszen az oktatás gyakorlatában sem lehet teljességre törekedni. Igencsak szubjektív lesz a választás, hogy pl. az angol nyelvkönyv a „Sport” címszó alatt futballról, kriketről vagy evezősversenyről beszéljen-e. S vajon a német szöveg a „Vásárlás” témakörében mit említsen: inget vagy cipőt, tollat vagy füzetet, virágot (— s milyen virágot? —) vagy könyvet? Nem lenne reális, ha olvasmányunk hőisével egész havi fizetését elköltekeztetnők, a rendkívüli lottónyereség pedig aligha „tipikus”. Csak még egy példát: közismert ugyan, hogy a francia háziasszony szeret jókat főzni, de: mit tálaljon? 'Bifteck aux pommes' legyen-e az egyetlen megemlített étel, avagy soroljuk fel a levesek, saláták, mártások, peccsenyek végtelen és végtelenül ínycsiklandozó sorát?
- (v) Sokan ellenzik a megfontoltan csökkentett szókészlet alkalmazását, azzal az „érvvel”, hogy fékezi a tanár személyiségének szabad

⁷¹ I. m. 203.⁷² I. h.⁷³ I. m. 207.

kibontakoztatását. (Közbevetőleg: mintha a matematika oktatásában nem lenne még inkább „megkötve” a tanár keze!) Ne feledkezzünk meg róla, hogy az adott lehetőségeken belül millió ötlet alkalmazható s a jó tanár a tudatos egyszerűség útjának megmutatásával is irányít és nevel. A jó tanárnak nem lesz szük a szókincsminimum adta keret, úgy összpontosíthatja tevékenységét, hogy példát ad a világos kifejezésmódra és pontos szóhasználatra. Ezzel is fejleszti tanítványában az árnyalati finomságok iránti érzéket.

*

9. Összefoglalva: megvizsgáltuk a szókészlet mennyiségére vonatkozó kutatások szükségességét, történetét (1—2.). Elemeztük az ilyen szókincsminimumok készítésének legfőbb elveit és céljait (3.). Ismertettük a kiválogatott szómennyiség minőségére és mennyiségére vonatkozó álláspontokat (4—5.), valamint a szójegyzékek elkészítésének gyakorlati módozatait (6.). Utaltunk a szókincsminimum felhasználásának lehetőségeire (7.) s megemlítettük az ellenérveket is (8.).

A szókincsminimum ismerete, értékelése és felhasználása tehát mindenképpen tanulságos, sőt hasznos. A sok-sok adat számbavétele alapján készített statisztikák nem tekinthetők szubjektív jellegűnek, épp ellenkezőleg: tudományos hitelűek. A Szovjetunióban, a népi demokratikus országokban és nyugaton is egyre nagyobb figyelemmel fordulnak feléje nyelvészek és tanárok. Itt az ideje, hogy hazánkban is komoly kutatás és gyakorlati munka induljon meg ebben az irányban.

Joggal bízhatunk abban, hogy minden bizonnyal el fog készülni egy — mintegy 1200—2000 szóra terjedő — magyar szókincsminimum, mind nyelvészeti, mind pedig szakdidaktikai kérdések tisztázása érdekében. Az is valószínű, hogy a minőségi tényezők közül nagyrészt a fentebb részletezett gyakoriság, diszponibilitás, s az élő beszéd, valamint irodalmi művek szabta feltételek alapján dolgozzák majd fel a valóban nélkülözhetetlen szavak és szó szerkezetek anyagát.

Ne tévesszük azonban szem elől, hogy a minimális szókincs konkrét elemzése nem célnak, hanem eszköznek tekintendő. Nem csak ezt, hanem először ezt kell ismerni és ismertetni. Legyen tehát első lépés, világos és biztató perspektíva a szókészlet további elemeinek megismeréséhez vezető úton.

MIKÓ PÁLNÉ

